



Vozdvizenszkij Vagyim

Comenius első keleti követője: Grigorij Szkovoroda

Grigorij Szkovoroda minden szempontból Janus Amos Comenius első keleti követőjének tekinthető. Az 1740-es évek közepén személyesen is felkereste a Sárospataki Református Kollégiumot, amikor tolmácsként és kántorként szolgálatot teljesített az orosz Cári Borvásárló Bizottság kötelékében Tokaj-Hegyalján. A patinás kálvinista iskola könyvtárában közvetlenül ismerkedett meg a magyar-cseh edukátor pedagógiai műveivel, amelyek ihlető hatására később nekilátott saját tananyagának összeállításához. Miután véget ért cári szolgálata, 1750-ben visszatért Kis-Oroszországba a Perejaszlavi Kollégiumba (alapítva 1738-ban), illetve kilenc év múlva a Harkovi Kollégiumba (alapítva 1721-ben), ahol poétikát, görög nyelvet és teológiát oktatott a nagy pataki tanár haladó módszerei szerint. 1751-ben a megyéspüspökkel való heves szakmai vitája miatt távoznia kellett az intézményből, mondván: „Alia res sceptrum, alia plectrum” („Más dolog a jogar és más a lant”). A tanári módszertani szabadsághoz való effajta ragaszkodás az akkori viszonyok között teljes mértékben újszerű volt, és nagyfokú bátorságra vallott, emiatt például szolgálhatott a jövő pedagógusok generációi számára. A nevelő és diák közötti szellemi összhang végig jelen volt az óráin és szabadidős foglalkozásain is. Comeniushoz hasonlóan előre megtervezett párbeszédet alkalmazott, amellyel segítette a logikus gondolkodás és a beszédképesség kialakításában és fejlesztésében. 1759 és 1769 között tanított Harkovban, Szlobozsanscsinában (történelmi nevén: Szabad Ukrajna), ahol szintén nem támogatták innovatív ötleteit. A körülmények ellenére minden erejével igyekezett megértetni a növendékeivel az idegen nyelvek tanulását és tudásának nélkülözhetetlenségét, ugyanakkor szükségesnek tartotta az anyanyelv közvetítő szerepét, ami a kezdetekben létfontosságúnak bizonyult. Az órák közti szünetek alatt mesélt azokról az egész életre szóló élményeiről, amelyeket Tokajban, Ofenben (Buda), Wienben (Bécs), Pressburgban (Pozsony), Észak-Olaszországban, Rzeszówban, Krosznóban, Krakóban, valamint Torunban és Gdanskban szerzett. Görög, latin, héber, német, olasz, lengyel és magyar nyelvismeretének köszönhetően egyenlőnek érezte magát az általa meglátogatott európai országok tudósaival (köztük jeles sárospataki professzorok: ifj. Csécsi János, II. Szatmári Paksi Mihály, Sárkány Dávid, F. Bányai István).

Comenius hatására több filozófiai értekezését és dialógusát megfogalmazta, a legfontosabbak: a *Bevezető ajtó a keresztény erkölcsökhöz*, az *Ábécének nevezett beszélgetés* vagy a *világ olvasókönyve*, *Hálás Erodiosz*, *Szegény Pacsirta*. Comenius Sárospatakon és a korábban írt könyveire (*Vestibulum*, *Janua*, *Atrium*, *Orbis Sensualium Pictus*, *Schola Ludus*, *Die Mutterschüle*) való utalásai gyakran megtalálhatóak Szkovoroda említett alkotásaiban. A gondolat, a nyelv és a cselekvés hármassága végigkíséri elmélkedéseiben. A lelkes keleti pedagógus leginkább a vizuális módszer iránt érdeklődött, amely



nagymértékben befolyásolta szakmai nézeteit. Az egyik művében a következő olvasható az akkori magyar református oktatásról: „Az én szeretett Ungáriamban szimbólumokkal tanítanak...”. A képes világ elvei véglegesen meghatározták a mindennapi eszmefuttatásait és fáradhatatlan pedagógusi munkáját. Az ábra mögötti üzenet felfedezésére buzdította a tanítványait – például Vaszilij Tamarát, aki tekintélyes katonai diplomátává vált, és mert egyenesen ellentmondani Napóleonnak. Megemlíthetjük Mihail Kovanlenszkijt, a Moszkvai Egyetem kurátorát is, aki felkarolta Keresztúry Ferenc anatómia és fiziológia professzort, volt pataki árva diákot és egész Oroszország legelismertebb orvosát. Γνωθι σεαυτόν! Nosce te ipsum! – «Узнай себе!» (Ismerd ki önmagad!) – ekképpen ösztönözte növendégeit Szókratész szavaival kötetlen, hosszú baráti beszélgetéseik során. Ez megalapozta a további életpályájukat, illetve a 19. és 20. századi ukrán és orosz írók, költők, festők egész sorát (Kvitka-Osznovjanenko, Kotljarevszkij, Puskin, Tyutsev, Ivanov, Gogol, Sevcenko, Lermontov, Turgenev, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Szolovjov, Vrubel, Bulgakov stb.). Két olyan művészeti irányzatot fontos kiemelni, amelyek döntő szerepet játszottak a világ művelődéstörténetében: az orosz szimbolizmus és formalizmus. A szimbólum vagy a forma mögötti tartalom gondolatisága egyenesen visszavezethető Comeniushoz, aki a vizuális világ útvesztőit már az 1650-es években tanította a pataki iskolában.

Szkovoroda nyomán Dmitrij Csizsevszkij, a Magyarországon kevésbé ismert, bolsevisták által 1921-ben igazságtalanul halálra ítélt ukrán emigráns filozófus és filológus is eljutott Comeniushoz, akinek nagy összefoglaló munkáját, a *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*-t a németországi Halléban fedezte fel (a Bibliothek des Franckeschen Waisenhausában), amelyet kétszáz évig eltűntnek tekintettek. A második világháború idején az állandó bombázások alatt Comenius kétezer oldalas *Pansophie* néven ismert szellemi örökségét ő mentette meg a barbár megsemmisüléstől. Mindig magánál hordta egy nagyméretű régi bőröndben a pedagógia világának felmérhetetlen hagyatékát. Ezen kívül három átfogó tanulmányt írt Comeniusról: *Comenius és a nyugati filozófia*, *Comenius és a német pietizmus*, *A világ labirintusa: tematikája és forrásai*. 1956-ban Guggenheim Ösztöndíjat nyert az amerikai Harvard Egyetemen és Heidelbergbe sietett, hogy legjobb barátjával, Hans-Georg Gadamerrel, a híres német filozófussal, a hermeneutika képviselőjével publikálja Comenius felbecsülhetetlen munkásságát. Ő volt az, aki elsőként az évszázadokat átívelő híd pilléreit lefektette Szkovoroda és Comenius között, amiről 1934-ben lengyelországi Varsóban megjelent G. Sz. *Szkovoroda filozófiája* című művében számolt be.

A 17. század végétől kezdve Oroszországban Comenius elméletei jelen voltak a pedagógus-társadalom tudatában, viszont nem kaptak olyan mértékű hangsúlyt és figyelmet, amelyet Szkovoroda minden egyházi akadályoztatás és ideológiai gát ellenére igyekezett elérni. Párhuzamosan az *Orbis Sensualium Pictus* című képes szótárával, a Daniel de la Feuille 1659-ben kiadott *Devises et Emblèmes Anciennes et Modernes* – 708 ősi és modern szimbólumot és emblémát tartalmazó gyűjteménye – terjedt el a reformer Péter cár 1697–98-as amszterdami tartózkodása után. 1705-ben a lengyel Ilja Kopjevskitől orosz nyelvű fordítást is kapott a latin, francia, olasz, spanyol, holland, angol és német képleírások mellett, valamint 132 további képet Giuseppe Pallavicini 1696-os *Devises et Emblèmes d'Amour* című könyvéből. A *Symbola et Emblemata Selecta*-t – új névvel – elsősorban elit diákok oktatására használták, viszont a comeniusi megközelítés szélesebb körben csak Szkovoroda által vált egyre ismertebbé és – ezáltal – igazán



eredményessé. 1768-ban és 1788-ban II. Katalin cárnő utasítására kétszer is kiadták öt nyelven a Moszkvai Egyetem nyomdájában, Karl Kutella nürnbergi professzor szerkesztése alapján, az *Orbis Sensualium Pictus*-t *Видимый миръ* címmel, ellenben az eredeti formájától eltérően a metszetek – a szigorú pravoszláv egyházi cenzúra miatt – már nem kerülhettek be a 151 fejezetből álló kötetbe. 1805-ben, tizenegy évvel a kisorosz humanista halála után, hűséges tanítványainak köszönhetően szorgalmazták a szabad-ukrajnai Harkovi Egyetem létrehozását, ahol több, az Osztrák-Magyar Monarchia területéről származó tehetséges diák és tanár is megfordult. Kiemelhető Hess de Calve Gusztáv, pesti születésű filozófia professzor, Szkovoroda első magyar biográfusa. Korábbi pályafutása alatt Nagycenken Széchenyi István gróf testvéreinek zenetanáraként dolgozott együtt olyan magyar értelmiségiekkel, mint Lebenberg János, Révay Miklós, Kazinczy Ferenc, akik szintén tanítottak a főnemesi családban. 1812-ben adta elő disszertációját *Dissertatio inauguralis de genuino philosophiae caractere* címmel, amelyben Immanuel Kant filozófiai nézeteit kritizálta. 1817-ben publikálta Szkovoroda életrajzát, ami egyben Európa távlataiban úttörő munkának számított. Ebben szimbolikusan Diogenes Cynicushoz hasonlította a filozófust, emlékeztetve Comenius azonos című 1638-ban írt színdarabjára.

A panszofikus tanítás szelleme érezhető Szkovoroda több irodalmi és pedagógiai alkotásában, amelyekben nyíltan elhangzik a bátor lengyel csillagász, Nicolaus Copernicus neve is, akinek 1543-ban megfogalmazott heliocentrikus teóriája a katolikus egyház szemében 1616-tól egészen 1828-ig elfogadhatatlannak számított. Poétika óráin volt mersze példázni az eretneknek nyilvánított francia protestáns költő és beszédíró Marc-Antoine Muret *Hymni Sacra* című gyűjteményéből (*In Natali Domini, In Festo Ambrosii, Ad Beatissimam Virginem Dei Matrem..., Ad Petrum Gerardium* stb.). A *Bevezető ajtó a keresztény erkölcshez* című értekezésében magyarul mondja ki Isten nevét: „Igen, most is némely földön *Istennek* nevezik az Urat...”. A *Beszélgetés két személyre arról, milyen könnyű boldognak lenni* című dialógusában jelképesen ezt írja: „Az őrlő ökörnek a száját ne zárd el”, amit nemzetközi felhívásnak szánt a politikailag elnyomott kisorosz, magyar, lengyel, olasz stb. európai népeknek. Az *Ábécének nevezett beszélgetés vagy a világ olvasókönyve* című művében tizenöt szimbólumot értelmez a már említett *Symbola et Emblemata Selecta* című képes gyűjteményből, amelyeken keresztül a nagy keresztény értékeket is tanítja. A comeniusi természetszerűség, illetve a természettel való összhang a *Hálás Erodiosz* című példabeszédben végig jelen van. A címevel is a nagyra becsült pedagógusra utal, hiszen a görög *Ερόδιος* és a latin *Amos* is azt jelenti, hogy „Isten szerető”, és ezzel egyben háláját is kifejezi iránta mint tanítvány. *Szegény Pacsirta* című prédikációjában több nyelven definiálja az ismeretlen szavakat az *Orbis Sensualium Pictus*-ra emlékeztetve a mindenre kíváncsi nebulóknak.

Mind Comenius, mind Szkovoroda „új bort” öntöttek a nyugati és keleti iskolák „szellemi hordóiba”. Mindketten életük végéig szerelmesek voltak az Isten által kiválasztott és megáldott Tokaj-Hegyalja elfelejthetetlen látható világába.



Felhasznált irodalom

Сковорода Г., Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ: Наукова думка, 1973.

Чижевський Д., Фільософія Г.С.Сковороди. Праці українського наукового інституту. Варшава, 1934.

La Feuille, Daniel de. Devises et emblèmes anciennes et modernes; Mulder, Joseph, b. 1659; Wetstein, Henricus.

Symbola et Emblemata Jussu Atque Auspiciis Sacerrimae Suae Majestatis...Imperatoris Moschoviae...Petri Alexidis...Supremi Monarchae, Excusa Amstelaedami Apud Henricum Wetstenium Anno 1705.

Io.Amos Comenii Orbis Visibilis. Иоанна Амоса Коменія Видимый міръ. Москва, вЪ Университетской типографіи, у Н.Новикова, 1788.

Гесс де Кальве Г., Сковорода, украинский философ (Украинский вЪстникЪ. 1817. ч.6. Апрель. с.106-119). Брокгауз-Ефрон, «Новый Энциклопедический Словарь», Т. XIII.

Marci Antonii Mureti, Presbyteri, Icti, et Civis Romani, Orationes, epistolae & poemata, cum praefatione & insignibus augmentis M.Iacobi Thomasii. Sub calcem adjectae sunt Nuptiae Parisinae M.D. LXXII....Cura Ioannis Ehrhardi Kappii...Lipsiae, In Officina Grossiana, MDCCL.



Vincze Pál (1907–1994), 1961; átm. 57 mm, kétoldalas, vert ezüstérem